

Sümbol enne mõistet

Colin Renfrew. *Symbol before Concept: Material Engagement and the Early Development of Society*. – *Archaeological Theory Today*. Ed. I. Hodder. Polity Press 2001, 122–140.

Refereeris Kristel Kivi (2006)

Sissejuhatus: tunnetuslik mõõde

Tänapäeval arheoloogiateooriat uurides on võrreldes kahekümne aasta taguse ajaga, mil paljud teoreetilised suunad olid veel kujunemisjärgus, võimalik leida palju rohkem allikaid. Sealjuures on üks hilisema töö tugevamaid külgi inimitaju, kogemuse ja mõtte, indiviidi vaatlemine, kas siis eelajaloo esindaja (*prehistoric agent*) või kaasaegse uurija kogemuse läbi.

Postprotsessualistliku/tõlgendava arheoloogia töid on kritiseeritud sõnaselge ja loogilises järjestuses oleva raamistiku puudumise pärast. See aga võimaldaks uute andmete lisandumisel kriitilist analüüsi või hindamist. S.t. kindla andmestiku individuaalne tõlgendus ei sisalda oma vaadete asjakohasuse seletust, mis oleks vajalik järgmise potentsiaalse tõlgendaja jaoks. Kuigi objektiivsuse saavutamine sihina on hüljatud, pole seda asendatud ka mõne muu protseduuriga, et üldiselt tunnustatud vaadeteni jõuda. Samuti, oma partikularistlike vaadetega vastuollu minnes, püsib “postprotsessualistlike” arheoloogide hulgas varjatud eeldus, et ühe konteksti ja uurimuse piires saavutatud tõlgendused võivad olla olulised ja seostatavad teise konteksti ja uurimuse piires saavutatavatega.

Eelnevast lähtudes on oluline tugev protsessualistliku ja kestva töö traditsioon, mille taotlus on muuta tõlgenduste aluspõhja võimalikult nähtavaks, ja seda järelaluslikus raamistikus, mis teadusfilosoofia vaatepunktist oleks sidus. Sellele võiks viidata kui tunnetuslik - protsessualistlikule lähenemisele. Käesolevas töös käsitletakse pikaajalise muutuse seletamise ja üldistamise probleemi ja tõendatakse, et arheoloogia ei tohiks unustada või märkamata jätta võimalusi, mida talle pakub kestev hõivang aineliste asjadega.

Üldistamisest ja pikaajalisest muutusest

Protsessualismi üldistustele ja kultuuridevahelisi piire ületavaile võrdlustele vastandub postprotsessualistlik partikularism ja kontekstuaalne lähenemine. Viimane on eriti oluline, kui kaalutletakse suhet sümboli ja vaste vahel – see on tihti suvaline, mispärast on oluline kultuuriline kontekst, selle ajaline ja ruumiline olukord, eelnevad asjaolud jne. Tõlgenduslik arutelu on enamasti täidetud varjatud üldistustega materiaalse kultuuri kohta ja tihti rõhutatakse uurimuse juures tõlgendava analüüsi tulemuste kindlat konteksti ületavat huvipakkuvust. See aga läheb vastuollu postprotsessualismi vastuseisuga üldistustele. Protsessualismi kriitika toob välja respekti puudumist indiviidi vastu, kuid selles võib sisalduda segadus mõõtkavaga seoses. On võimalik töötada mikro(indiviidi)tasandil ja makro(ühiskonna) tasandil, ja neid ei tohiks segi ajada. Nende tasandite vahelist üleminekut hõlbustab metodoloogiline individualism.

Järgnevas peatükis minnakse tagasi vaate juurde, et üks arheoloogia õigustatud eesmärke on pikaajalise muutuse seletamine, samuti, et sellised seletused peavad arvestama paljude mõjuteguritega. Need ületavad mõnikord kohaliku ja individuaalse ning kindla kontekstiga arvestamine ei pruugi anda nähtusele piisavat seletust.

Asjade sotsiaalne elu

Praegune rõhk arheoloogia teoorias on samaaegses ajalises ja kindlas ruumilises raamistikus elu aspektide kirjeldamisel – mida võiks nimetada rõhuasetusena eksistentsialistlikele küsimustele. Puudulikult on käsitletud inimese muutuvat hõivangut materiaalsete asjadega. Materiaalne kultuur mitte üksnes ei peegelda sotsiaalset reaalsust, vaid ka rajab seda. See tähendab tema potentsiaalset aktiivset rolli muutuses, mida pole veel piisavalt selgitustes kasutatud – sellise idee võimalusi näitab järgnev.

Arukuse vastuolu

Väidetavalt oli *Homo sapiens sapiens* ilmumisele 150 000 a tagasi iseloomulik lisaks füüsiliselt tänapäevasele sarnase inimesega ka täielikult arenenud keele ja keerukama materiaalse kultuuri tulek. Pärast seda perioodi asustasid kütt - korilased suure osa maast, aga muid olulisi muutusi ei järgnenud pleistotseeni lõpuni. Miks nii?

Kütt-korilaste ühiskonnad pole tavaliselt eriti innovatiivsed. Muutus leidis aset, kui inimesed said interaktiivsemalt seotud maailma materiaalse ainesega, ja hakkasid uut moodi käituma, kasutama laiemat valikut uusi materjale. See viis tugeva sotsiaalse ja majandusliku muutuseni, kui neile materjalidele tekkis sümboolne tähtsus. Paikse ühiskonna teke võimaldas mitmekesisemaid suhteid ainelise maailmaga, ning teatud materjalide ilmumine jõukuse ja prestiiži kehtastajana viis inimkultuuri ja -ühiskonna loomuse fundamentaalsete muutusteni. See on tõeline inimrevolutsioon, ja selle vallandaja võis olla paiksus.

Põhialuslik vaade

Inimese kujunemist märgib üha keerukamate tööriistade teke. Paleoliitiliste kütt-korilaste ühiskondades pole näha erilist käitumuslikku varieeruvust. Keerukaimad kütt-korilaste ühiskondadest on paiksed. Paikse eluviisi areng avas tee keerukamate kommete arenguks, ja seda läbi „ainestumise“ protsessi. Seega kaob „vaimu“ ja „aine“ kahelijaotus - nad saavad kokku uues ainelises käitumises. Et selle probleemiga tegeleda, on vaja „vaimu“ ja „aine“ kahelijaotust ületavat põhialuslikku lähenemist. Selle peatüki lähenemisviis on, et mõtlemisviis ei eelne alati tegevusele, ega mõiste materiaalsele sümbolile. Samuti pole sümbolid alati eelnevalt olemasolevate mõistete ega „ainestumise“ peegeldus. Ainelise hõivangu protsess toob nad eelnevalt kokku.

Sümbol enne mõistet

Inimesi eristab loomadest sümbolite, sh mitteverbaalsete laialdane kasutamine. Materiaalne asi võib olla ise sümboliks, olla rajav sümbol, selle asemel, et midagi muud esindada, nagu mõned reeglid (nt malemängus) on rajavad selle asemel, et olemasolevat reguleerida. Mõningail juhtudel on mõiste mõttetu ilma tegeliku aineseta (nt raha, enne paberraha ilmumist). Sümbol ei eksisteeri sellisel juhul ainelisest eelnevalt ja eraldi: ta on selle suhtes rajav. Rajavad sümbolid võimaldavad asutuslike faktide teket, mis on rajavas suhtes ühiskonnasisese sotsiaalse reaalsusega. Selliste sümbolite teke oli võimalik kütt-korilaste paikseksjäämise tulemusena, millega kaasnes uuel viisil koostoimimine ainelise maailmaga. See on arukuse vastuolu – miks *Homo sapiens sapiens* ilmumisega kaasnes nii vähe tõeliselt ja radikaalselt uudset, kuigi oli olemas loomupärane potentsiaal – lahendus.

Otsustav seos: ebavõrdsuse ja võimu poole

Otsustav seos sümbolsete mõistete vahel on vähem nähtav kui kihistunud ühiskondade *võimuseos*, kus võimu elluviimine on ülimalt tähtsusega. Võimuinstitutsioonidele on omane keerukas sümbolism, seejuures ka militaarse jõuga seotuna. Siin aga arutletakse teise seose üle, mis on vähemalt nelja olulise tähtsusega mõiste vahel. Neist kolm on kahtlemata sümbolised ja eelpoolkirjeldatud liiki, mille puhul aeline reaalsus pidi mõistete eelnema või

sellega kaasnema. Sümbol pole eelnevalt olemas olnud mõiste projitseerimine, vaid selle ainealine reaalsus on mõistele rajav.

Mõõdul pole kehatustatuna mõtet – ainult materiaalseid asju saab reaalselt mõõta, ning aine eksisteerib enne mõõtu. *Väärtus* võib olla omistatud väärisesemeile, kuid on lahutamatu nende olemuslikust ja ainelisest olemisest. *Väärtuste* süsteeme on egalitaarsetes ühiskondades harva, st enamikus kütt-korilaste ühiskondades. *Kaup* viitab ainele mille kogust saab *mõõta*, millel on väärtus ja mida saab *vahetada*. Selle keskne asukoht seoses on ilmne. *Vahetus* viitab kahe osapoole vahelisele tehingule, mingi tasakaalumääruga selle vahel, mida antakse ja mida saadakse. See viitab suhtele „X on samaväärne Y-ga“ , mis on väga lähedane sümboli defineerimisele „X tähendab Y-d“. Selle seosega tegeldes tuleks erinevaid võrdväärsusi iseloomustada pigem „katallaktilise“ – s.t. vahetuse juurde kuuluvate – kui sümboolsena.

Need suhted tunduvad olevat olulise tähtsusega keeruliste ühiskondade kasvule ja arengule. Indiviid koos ühiskonnaga loob ja hoiab alal sotsiaalsete ja aineliste võrdväärtuste süsteemi, mis toimib eelpoolmainitud asutusliku faktina. See on käesoleva peatüki mõte: olulised üleminekud esiajaloo sõltusid rea keerukate üldmõistete arengust.

Euroopa trajektoor pronksiajal

Mõningaid neist punktidest näitlikustab hästi kultuurilise arengu kurss Euroopa pronksiajal. Juba varem ilmuvad prestiižesemed ja –materjalid, kuid Loode-Euroopas saab varapronksiajal oluliseks pronkspistoda. Areneb uus seos pronksi, sõjarelvade ja meheliku eetose vahel. Sõjamehe ehted ja metallrelvad loovad, mitte üksnes ei peegelda – see on idee ja materjali põhialuslik liit. Selliste väärtuste teket võimaldas juba neoliitiliste keerukamate väärtussüsteemidega paiksete ühiskondade teke.

Sümbolid, rituaal ja religioon

Materiaalse sümboli roll rituaali ja religiooni arengus on rõhutamist väärt. Eristada võib ikoonilist (inimkujutise kasutamine) ja mitteikoonilist (inimkujutise mittekasutamine) uskumuste süsteemi. Viimase puhul on oluline mälestiste muljetavaldavus, nende suurus ja keerukus – omamoodi rajav ainealine sümbolism.

Järeldus

Keskne väide siin on, et inimese kui liigi arengule ei järgnenud järsult otsustavaid muutusi, vaid et neist paljud said alguse paiksuse arenguga, mis levis laialdaselt pärast viimast jääaega. Uued tootmismahud tegid võimalikuks tootmise vahetuseks. Arenesid uued väärtusmõisted ja need tegid võimalikuks teiste ühiskondlike nähtuste arengu, sh sotsiaalsete hierarhiate ja välja kannatatud võimu elluviimise arengu. Samuti paranes võimalus väljendada teisi sümboolseid inimeksistentsi aspekte, nagu sugu ja staatus üldistatud mõistetena. Seega peaks eeljalooline arheoloogia uurima rohkem sidemeid indiviidide ja ühiskondade vahel ning nende hõivangut ainelise maailmaga mõjutanud protsessi.